

ALOHIDA EHTIYOJLI BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARINING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA FONETIK RITMIKADAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI VA ZARURATI

Ishmatova O.S.

CHDU Pedagogika kafedrası

Maxsus pedagogika kafedrası o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: konstitutsiyaning 50-moddasi, maxsus pedagogika, alohida ehtiyoji bor, inklyuziv ta‘lim, koxlear implant, korreksion mashg‘ulot, eshitishida muammolari bo‘lgan, og‘zaki nurq, fonetik ritmika.

Ключевые слова: 50-статья конституции, специальная педагогика, с особыми потребностями, инклюзивное образование, кохлеарный имплант, коррекционное обучение, проблемы со слухом, оральный свет, фонетическая ритмичность.

Key words: article 50 of the constitution special pedagogy, with special needs, inclusive education, cochlear implant, remedial education, hearing problems, oral light, phonetic rhythm.

Jahon miqyosida BMTning «Bola huquqlari to‘g‘risida» Konvensiyasi, «Nogironlar huquqlari haqida»gi Deklaratsiya nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy hayotga erta uyg‘unlashuvi muammosini hal qilish, zamonaviy maxsus ta‘limning mazmunini yangilash, innovasion g‘oyalarning tatbiq etilishiga asos bo‘lmoqda. YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan «Ta‘lim xamma uchun» xalqaro dasturi hamda «Jamoatchilik Asosidagi Reabilitatsiya (JAR) bo‘yicha yo‘riqnomada alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga mos ta‘limni tashkil etish, ularni ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy munosabatlarda faol ishtirok etishga tayyorlash, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda ijtimoiy faollik motivatsiyasini rivojlantirish, imkoniyati cheklangan bolalarning g‘urur va qadr-qimmatini oshirish orqali inklyuzivlashgan jamiyatga erishish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Dunyo amaliyotida inklyuziv va maxsus ta‘lim jarayonida zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish, bo‘lajak surdopedagoglarni kasbiy-pedagogik tayyorgarligini rivojlantirishning didaktik tuzilmasini takomillashtirish va

amaliyotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu jumladan zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishning samarali yondashuvlarini aniqlash, amaliyotga joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni barcha fuqarolar bilan teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlash, ularning turmush faoliyatidagi cheklanishlarini bartaraf etish, to'laqonli hayot kechirishlariga, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy turmushida faol qatnashish zaruriyatini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar alohida dolzarbligicha qolmoqda.

Mamlakatimizda nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ularni to'laqonli ta'lim olishi, sog'lom insonlar qatorida jamiyatga uyg'unlashib, ijtimoiy hayotda moslashib ketishining me'yoriy asoslarini yaratishda yangidan yangi yondashuvlar talab etilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida "...aholining ehtiyojmand qatlamlarini ijtimoiy himoyasini hamda keksalar va imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish" kabi muhim vazifalar belgilandi. Bunda eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning og'zaki nutqini muloqot vositasi sifatida rivojlantirish orqali ularni ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan yosh avlod sifatida tarbiyalab, voyaga yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019 yil 29 aprelda PF-5712-son "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida farmonlari, 2020 yil 13 oktyabrda PQ - 4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori, 2020 yil 23 sentyabrda O'RQ-637 "O'zbekiston Respublikasi Ta'lim To'g'risidagi Qonuni" 20 – moddasi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrda 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" gi qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda, 2023 yil 3-mayda "O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi" ning 50 chi modda 6 chi bandining inklyuziv ta'limga bag'ishlangani belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Kar va zaif eshituvchi bolalar ta'limining turli sohalari F.Alimxo'jayeva, N.Bekmurodov, X.Gaynutdinov,

N.Dadaxo‘jayeva Z.Mamarajabova, D.Nazarova, R.Rustamova, U.Fayziyeva, F.Qodirova, D.Yakubjanova hamda G. Abdllayevalarning ilmiy izlanishlarida yoritilgan.

Sh.Amirsaidova, Z.Axmedova, M.Ayupova, L.Mo‘minova, K.Mamedov, D.Nurkeldiyeva, L.Nurmuhamedova, R.Shomaxmudova, G‘.Shoumarov, N.Raxmonqulova, V.Raxmonova, X.Pulatova, M.Hamidova, M.Xakimova va boshqalar milliy maxsus pedagogikada rivojlanish muammolarining boshqa toifalari yo‘nalishida izlanishlar olib borganlar. Ular alohida ehtiyojli bolalarning nutqini rivojlantirishda umumiy motorika harakatlarining o‘rni muhim ekanini ta’kidlaganlar. Jumladan, X.Pulatova hamda G.Abdullayeva nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda logoritmika mashg‘ulotlarning samarasini aniqlab, bunga ko‘ra kompleks mashg‘ulotlar tizimini ishlab chiqqanlar. X.Raximova o‘zining izlanishlarida koxlear implantli balalarning nutqini rivojlanitirish uchun xarakatli o‘yinlarga ustivorlik berish lozimligini ta’kidlagan.

MDH davlatlari olimlaridan inson nutqini korreksiyalashda harakatli mashqlar kompleksini qo‘llash zaruriyati tug‘risida В.А.Гринер, Н.С.Самойленко, Н.А.Власова, Д.С.Озерецковский, Ю. А. Флоренская хам ёзган бўлсалар, Ф.Ф.Рау (1960), Э.И.Леонгард(1963), С.А.Зыков (1972), В.И.Бельтюков (1977), Л.В.Нейман (1961), Р.М.Боскис (1963), Е.П.Кузьмичева (1983), И.Г.Багорова (1990), Л.П.Носкова (1998), Т.В.Пельмская (1999), Н.Д.Шматко (2000)va boshqalarning aytib o‘tganlar. Olimlarning ilmiy izlanishlarida kar va zaif eshituvchi bolalarning eshitish idroki ustida ishlashda, og‘zaki nutqini shakllantirish va rivojlantirishda umumiy va mayda motorikasiga tayanish lozimligi tadqiq etilgan. Ayniqsa Н.Д.Шматко, Т. М. Власова Э. И. Леонгард, А.Н. Пфаффенрод larning ishlarida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqning talaffuz tomonini rivojlantirishda samarali usullaridan biri nutqiy ritmika ekani tadqiq qilingan. А.Р. Лурия esa nutqning harakat bilan uzviy bog‘liqlikda rivojlanishini neyrologik tomondan isbotlagan

Erik Vedenburg, Antonius van Uden (Germaniya), Vorren Esterbruks (Kanada), Enn Dornan(Avstraliya)larning ilmiy izlanishlarida “auditory-verbal metod”, ya’ni eshitish qoldig‘idan optimal foydalanishga asoslangan o‘qitish usullari; R.Romand, Richerd Rieser, Jann Peter, Spek Otto, Isobel Leybold-Johnson, Romain Lanners, Isabella Cicalolarning ilmiy izlanishlari karlar ta’limining tarixiylik tamoyillari, bilingval ta’lim, nutq va tafakkur birligi asosida mazkur toifa bolalarni mustaqil hayotga tayyorlashning tashkiliy va psixologik tomonlari tadqiq etilgan bo‘lsa.

Xorijiy tadqiqotlar tajribasida eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ta’limi va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi H-Dirksen L.Bauman

, Carol Padden, Tom Humphries, M.Marschark, Harry G.Lang, John Albertini, Thomas Arnold, Kristin Snoddon, Henry Walter, Edward Klopping, Dr Sarah Collinson, Daniel Ling tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Emil Jak-Dalkroz, V.Grinner, O. Espersen, va nemis tadaqiqotchilari S.Kohler, Chr. Schwabelar logopedik ritmikadan psixoterapevtik usul (jamoaviy-psixologik usul, musikaterapiya) sifatida foydalanish mumkinligini kursatadilar. Ingliz va italiya tadqiqotchilari Céline Hidalgo, Annabelle Zécree, Jacques Pesnot-Lerousseau, Eric Truy, Stéphane Roman, Simone Falk, Simone Dalla Bella va Daniele Schönlar koxlear implantli bolalarning nutqini rivojlantirishda ularning ritmik qobiliyatlarini o'rganib, ritm orqali o'tkazilgan ta'sir bolalarning nutqiy rivojlanishini yengillashtiradi degan nazariyani ilgari surganlar.

Tadqiqotning maqsadi alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanishning korreksion-rivojlantiruvchi imkoniyatlarini o'rganish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari:

alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish;

alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanish modelini takomillashtirish;

fonetik ritmika vositasida alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish;

fonetik ritmika vositasida alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqining rivojlanganligini baholash mezonlarini takomillashtirish.

Tadqiqotning obyekti sifatida fonetik ritmika vositasida alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirish jarayoni belgilanib, tajriba-sinov ishlariga Jizzax, Farg'ona va Toshkent shahri maxsus maktab-internatlarining jami 226 nafar (0-1sinf) kar va zaif eshituvchi o'quvchilar jalb etildi.

Tadqiqotning predmetini fonetik ritmika vositasida alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirishning mazmuni, usul va vositalari tashkil etadi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda anketa, so'rovnoma, test, kuzatish, pedagogik eksperiment va matematik statistik qayta ishlash kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqotning amaliy natijalari Tadqiqot natijalaridan ko'p tarmoqli maxsus maktabgacha ta'lim tashkiloti maxsus pedagog-hodimlari, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internat surdopedagog-o'qituvchilari hamda inklyuziv ta'lim resurs-o'qituvchilari o'z faoliyatida

alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda, shu bo'yicha dastur, metodik tavsiyanomalar tuzishda, tavsiya etilayotgan elektron qo'llanma orqali distansion ta'sir etishda foydalanilishlari mumkin.

Tadqiqot natijalarining ishonchligi respublika va xalqaro miqyosdagi ilmiy konferensiya materiallari to'plami, OAK ro'yxatidagi hamda xorijiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, nashr etilgan o'quv qo'llanmalar, to'plangan materiallarning dissertatsiya mazmunini yoritishga imkon beradigan hajmda ekanligi va tadqiqotda qo'llanilgan yondashuv va usullarning ilmiy-metodik jihatdan asoslanganligi, nazariy ma'lumotlarning rasmiy manbalardan olinganligi, keltirilgan tahlillar, tajriba-sinov ishlari samaradorligi matematik-statistik metodlar vositasida aniqlanganligi, xulosa, taklif va tavsiyalarning amaliyotga joriy etilganligi hamda vakolatli tashkilotlar tomonidan tasdiqlanganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati kar, zaif eshituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini fonetik ritmikadan foydalangan holda rivojlantirish oid xorijiy, milliy nazariy qarashlar va tajribalarning tahlil etilganligi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning rivojlantiruvchi-pedagogik, didaktik, psixologik tuzilmasi hamda metodik ta'minoti differensial, individual yondashuvlarga asoslangan holda modernizatsiyalanganligi, o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikma, malakalarni rivojlantirishning samarali yo'llari aniqlanib, amaliyotga pedagogik jarayonni tashkil etish, monitoring qilish mexanizmlari hamda o'quvchilarni intellektual, ma'naviy, jismoniy, psixologik rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiya, texnologiyalar va ularning didaktik muhitga moslashuvchan variatsiyalarining joriy etilgani, refleksiv, kommunikativ va multiritmik metodlarni tanlash va qo'llashda transformasion yondashish tajribasining yo'lga qo'yilgani, "Fonetik ritmika", "Nutqning prosodik tomomi" tushunchalarining amaliy didaktik kontekstlarda qo'llanilganligi bilan tavsiflanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati amaliyotga joriy etilgan tavsiyalardan soha yo'nalishi bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlarda, turli ta'lim dasturlari, loyihalar, oliy ta'lim, maxsus, inklyuziv ta'lim rahbar va pedagoglari malakasini oshirish tizimining o'quv modullari mazmunini ishlab chiqishda, boyitishda, inklyuziv va ixtisoslashtirilgan ta'lim jarayonida eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning nutqiy kommunikatsiyaga tayyorlash orqali ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalariga bag'ishlangan ma'ruzalar mazmunini to'ldirishda nazariy-metodik, ota-onalar, turli ijtimoiy institutlar mutaxassislari uchun konsultativ, motivasion manba sifatida foydalanilishi bilan tavsiflanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Alohida ehtiyojli eshitishida nuqsoni bo'lgan va nutqida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanishga oid videomashg' ulotlar "Quvnoq fonetik ritmika" elektron o'quv qo'llanmasiga singdirilgan (O'zbekiston respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi intellektual mulk agentligidan № DGU 14617, talabnoma raqami DGU 2022.0199 bo'lgan guvohnoma). Natijada korreksion mashg'ulotlar samaradorligi ta'minlangan;

tadqiqotdan olingan ilmiy-amaliy ma'lumotlardan "Surdopedagogika" nomli darslik (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2023 yil 29-sentyabr, 438-sonli buyruq) hamda "Audiologiya va surdotexnika" nomli o'quv qo'llanmani ishlab chiqishda foydalanilgan (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2023 yil 29 sentyabr 438-sonli buyruq. – T.: "Firdavs-Shoh" nashriyoti. 2023). Natijada, bo'lajak surdopedagog - o'qituvchilar mutaxassisligi bo'yicha metodik kompetentligi oshirilgan;

alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanishning korreksion-rivojlantiruvchi imkoniyatlari o'rganib chiqish orqali mashg'ulotlar jarayonida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning umumiy va mayda motorika xarakterlarini nutq tovushlarining to'g'ri talaffuzi bilan uyg'unlashtirishga doir metodik tavsiyalar "Korreksion mashg'ulotlarda eshitishida nuqsoni bor bolalarning og'zaki nutqini fonetik ritmika orqali rivojlantirish" nomli monografiya (Chirchiq, 2022. ISBN: 978-93-90655-55-8. B.70) hamda "Fonetik ritmika" nomli o'quv qo'llanma mazmuniga singdirilgan (Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 yil 27-martdagi 68-son buyrug'i va № 68-775-guvohnomasi). Natijada korreksion mashg'ulotlar samaradorligi ta'minlangan;

fonetik ritmika mashg'ulotlarining namunaviy ishlanmalari hamda tovushlar talaffuzi ustida ishlash bo'yicha mashg'ulotlarning olib borilishi bo'yicha yo'riqnoma "Og'zaki nutqni shakllantirish va talaffuzga o'rgatishda fonetik ritmika" nomli uslubiy qo'llanmasining mazmuniga singdirilgan (Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti Ilmiy Kengashining 2023 – yil 11- sentabrdagi navbatdan tashqari yig'ilishida nashrga tavsiya etilgan). Natijada, eshitishida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirishning variativ usullari takomillashtirilgan, amaliy surdopedagoglar, yakka mashg'ulot o'qituvchilari, musiqa va ritmika hamda eshituv idrokini rivojlantirish kabi korreksion mashg'ulotlari amaliy jihatdan boyitilgan;

alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini rivojlantirishda yangi texnologiyalar samaradorligi hamda fonetik ritmika texnologiyasining

og ‘zaki nutqni rivojlantirishdagi kompleks ta’siriga doir ilmiy-metodik ma’lumotlardan “Ma’naviyat va ma’rifat” teleradiokanalida efirga uzatilgan “Tong nafasi” ko‘rsatuvi ssenariyasini tayyorlashda foydalanilgan. Natijada, eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilar nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikaning samaradorligini targ‘ib etish sharoiti yaratilgan.

Adabiyotlar:

1. Ishmatova, O. S. (2022). Korreksion mashg‘ulotlarda eshitishida nuqsoni bor bolalarning og‘zaki nutqini fonetik ritmika orqali rivojlantirish. *chirchiq*, 1(1), 70.
2. Ishmatova, O. S. (2022). Mavzu: Eshitishda nuqsoni bor bolalarni estetik tarbiyalashning muhim omil. *uzbek scholar journal*, 10, 333-336.
3. Ishmatova, O. S. (2022). Role of phonetic rhythm in correction of speech defects. *galaxy international interdisciplinary research journal*, 10(11), 487-491.
4. Xusnuddinova, z. x. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. ta’lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.
5. Ishmatova, O. S. (2023). Phonetic rhythmic exercises in working on speech sounds. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 13(1), 79-85.
6. Ishmatova, O. (2023). The effectiveness of using phonetic rhythm in speech development of children with special needs. *science and innovation*, 2(b5), 232-236.
7. Ishmatova, O. & Xolmirzayeva Z. (2023, january). Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning rivojlanishida oilaning ro‘li. in *международная конференция академических наук (vol. 2, no. 1, pp. 21-25)*.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada alohida ehtiyojli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanishning dolzarbligi va zarurati yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подчеркивается актуальность и необходимость использования фонетической ритмичности в развитии речи младших школьников с особыми потребностями.

SUMMARY

This article highlights the relevance and necessity of using phonetic rhythmicity in the development of the speech of elementary school students with special needs.